

Postoje českých a slovenských studentů ekonomicky zaměřených VŠ k Evropské unii (komparativní výzkum)

Attitudes of Czech and Slovak Students of Economy Oriented Universities to the European Union (Comparative Study)

Růžena Lukášová, Emilie Franková, Zuzana Onderufová Vořanská

Abstract:

Purpose of the article: Current students of Czech and Slovak universities have lived most of their lives in the separate Czech/Slovak Republic, in new political, economic and technological conditions and also in a more intensive contact with members of other cultures than the previous generations. This could have affected their self-identification, national sentiments and attitudes to the EU. There is minimum empirical knowledge answering the question whether this hypothesis is right. The aim of the research was to contribute to the reduction of this deficit in knowledge and provide a starting point for further, more extensive, studies.

Methodology/methods: The research used a sample of 134 Czech and 119 Slovak students of economy oriented universities. The research data were collected by means of a questionnaire, providing us with quantitative and qualitative data. The results were processed separately for the Czech sample and the Slovak sample and then compared.

Scientific aim: The aim of the research was: (1) to explore the extent of national pride of young Czech and Slovak students of economy oriented universities as well as their identification with their country; (2) to explore the young Czech and Slovak students' opinions on the entry of their country in the EU and what they expect from the EU membership in the future; (3) to compare responses of Czech and Slovak respondents and identify the differences in their sentiments and attitudes to the EU.

Findings: The research has revealed some differences in the extent of Czech and Slovak students' identification with the regional units where the respondents live and in the perception of the contribution the entry of their country in the EU could bring.

The expectations of both groups of respondents mainly concern better standards of living and a better economic situation of inhabitants.

Conclusions: Generally, the results indicate that the attitudes of the students of the selected economy oriented faculties to EU membership are related to the perception of economic benefits and contributions to personal development and success at the labour market on the one hand, and on the other hand, to the perception of personal identity formed in the context of the country's historical development. It means, these are not mere results of rational calculations – the results indicate that even the generation of young, economy educated people who grew in new conditions shares the sentiments connected with their national identity.

Due to the size of the sample set, the results cannot be considered valid for the entire population of students of economy oriented Czech and Slovak universities. The purpose of the research was to provide basic empirical knowledge, mainly of qualitative character, that will form a starting point for further, more extensive studies.

Keywords: national identity, attitudes to European Union, university students

JEL Classification: I21, M12

Úvod

Problematika postojů občanů vůči Evropské unii je předmětem výzkumného zájmu badatelů zejména posledních 20 let. V posledním desetiletí narůstá množství studií, které hledají determinanty postojů občanů k evropské integraci a pokoušejí se identifikovat prediktory těchto postojů a jejich souvislosti, a dále množství komparativních studií, směřujících ke srovnávání postojů občanů různých zemí či skupin zemí, příp. komparaci postojů různých věkových skupin občanů.

Zatímco dřívější studie vysvětlovaly pozitivní postoj k evropské integraci především prostřednictvím vnímání ekonomických přínosů (tj. postoj občanů byl chápán především jako výsledek racionální kalkulace založené na porovnání nákladů a přínosů), pozdější studie se ve větší míře soustředí na efekt národní identity spojené především s emocionálním citěním občanů. Řada autorů přitom dospívá k závěru, že národní identita je nejsilnějším prediktorem postojů vůči EU (viz např. Hooghe a Marks, 2005, podle Pérez-Nievas a López, 2011), někteří jsou pak toho názoru, že obě perspektivy je při explanaci postojů vůči EU třeba kombinovat (např. de Vries, van Kersbergen, 2007). Připouštějí ovšem, že může docházet ke změnám v průběhu času.

1. Národ a národní identita

Každý člověk se v průběhu svého života citově identifikuje se skupinami lidí či sociálními celky, jejichž hodnoty a vzorce chování vnímá jako podobné a žádoucí. Na druhé straně ale také vnímá sám sebe jako odlišného od jiných lidí. Díky této skutečnosti disponují jedinci více individuálními a kolektivními identitami, přičemž jednotlivé identity pro ně mohou být různě důležité.

Jedním ze zdrojů kolektivní identity jedince je národ. Ten je, jak upozorňují autoři (viz např. Zich, 1999), v podstatě „imaginární komunitou“, a jakožto entita a zdroj národní identity existuje potud, pokud se jeho příslušníci duševně a citově identifikují se sociální skupinou, která má identickou kulturu, založenou na sdílení určitých idejí, hodnot, norem a vzorců chování. Příslušnost k takové skupině je důležitým aspektem sebeidentifikace jednotlivců a zdrojem jejich emocionální pohody a pocitu bezpečí.

Význam a intenzita vědomí národní identity se u člověka může měnit, a to jednak v souvislosti s konkrétní situací, jednak v kontextu společenských změn. Řada současných autorů (viz např. Brodbeck

a kol., 2000; Mead, 2005; Thomas, 2008 aj.) se zamýšlí nad tím, jaké důsledky mají postupující globalizace, internacionalizace a snahy o integraci v rámci Evropy pro národní kultury a národní citění. Na jedné straně se dá předpokládat, že procesy globalizace, internacionalizace a snahy o Evropskou integraci by mohly mít na kulturu homogenizující vliv, na druhé straně je ovšem třeba počítat s možností obranných reakcí příslušníků národních kultur, které by naopak mohly posilovat kulturní diverzitu evropských národů (Thomas, 2008; Lukášová, 2009, 2010) a ovlivňovat význam a prožívání jejich národní identity.

Provedené výzkumy zaměřené na konvergenci/divergenci národních kultur v kontextu globalizace naznačují, že tlak kulturně odlišného prostředí na přizpůsobení lidí může u jednotlivců i sociálních celků vyvolávat pocit ohrožení a vést ke lpění na jejich identitě či dokonce k jejímu posílení (viz např. Laurent, 1983, podle Adler, 1991; Gancel, Rodgers, Raynaud, 2002; Smith, Bond, 1999, podle Thomas, 2008 aj.). Dopad těchto vlivů nemusí přitom být ve všech ohledech stejný (Thomas, 2008). Podobný účinek pak může mít i proces evropské integrace – evropské národy se mohou selektivně přizpůsobovat tomu, co odpovídá jejich zájmům, v případě střetu zájmů a vzniku pocitu ohrožení však může docházet k obraně vlastní identity (Lukášová, 2009, 2010). Ta může být – teoreticky nahlíženo – dlouhodobá, tj. spojená s historickými souvislostmi a vývojem, či reaktivní (časově omezená), reagující na určitou situaci, opatření EU apod. (Lukášová, Onderufová Volánská, 2011).

Člověk navíc, jak bylo výše naznačeno, nevztahuje svou identitu pouze k jednomu teritoriálnímu celku. Obvykle je vázán k více entitám, přičemž vazba k jedné entitě nevylučuje vazbu k jiným entitám (Brewer, 1993, 2001, podle Marks a Hooghe, 2003; Diez Medrano, Gutiérrez, 2001, podle Marks a Hooghe, 2003; Van Kersbergen, 2000, podle Vlachová, Řeháková, 2004). V kontextu evropských procesů se obvykle uvažuje o dvou aspektech utváření identity – o utváření/posilování/ oslabování identity jednotlivých národů a o integraci a utváření identity evropské, která by vymezovala příslušníky evropských národů vůči ostatnímu světu. Někteří autoři upozorňují, že velká část mladých lidí díky nastalým společenským a technologickým změnám definuje sebe sama na základě více lokálních a globálních identit (Nilan, Feixa 2006, podle Kalvodová, 2011). Na jednu stranu se připoutávají k určitým – menším či větším – územním celkům v rámci jejich státu, na druhou stranu však stát přesahují a identifikují se s prostorovými útvary mnohem rozsáhlejšími.

2. Komparativní výzkum národní identity a postojů k EU u českých a slovenských studentů ekonomicky orientovaných VŠ vybraných regionů

Současní studenti českých a slovenských vysokých škol se narodili v období těsně před revolucí nebo několik málo let po revoluci a většinu svého života prožili již v samostatné České/Slovenské republice. Vyrůstali tedy v nových politických podmínkách, nezátžení „předrevolučními“ zkušenostmi. Díky rychlému pokroku informačních technologií a díky členství ČR a SR v EU se jim (tj. jejich generaci) navíc otevřely zcela nové možnosti získávání informací, kontaktu s příslušníky jiných zemí a poznávání jiných kultur, což mohlo ovlivnit jejich sebeidentifikaci a národní citění. Otázkou proto je, s jakými celky spojují tito mladí lidé svou identitu a jaké jsou jejich názory a očekávání ve vztahu k budoucímu vývoji EU.

Cílem výzkumu, jehož výsledky jsou v tomto příspěvku prezentovány, bylo:

- zjistit, jaká je míra hrdosti mladých Čechů a Slováků – studentů ekonomicky zaměřených VŠ vybraných regionů – na svůj národ a jaká je míra jejich identifikace se svou zemí,
- zjistit, jaké jsou názory mladých Čechů a Slováků – studentů ekonomicky zaměřených VŠ vybraných regionů – na vstup své země do EU a co do budoucna od členství v EU očekávají,
- porovnat odpovědi českých a slovenských respondentů a identifikovat rozdíly v jejich citění a postojích vůči EU.

Výzkum byl proveden na souboru 134 českých a 119 slovenských studentů ekonomicky orientovaných vysokých škol v jihomoravském a středoslovenském regionu. U takto zvolené skupiny respondentů lze předpokládat, že její příslušníci jsou

o problematice EU informováni v relativně stejné míře a mají vytvořenou představu o dopadech/přínosech členství své země v EU.

Český soubor tvořilo 51 studentů Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity a 83 studentů Fakulty podnikatelské Vysokého učení technického v Brně. Slovenský soubor zahrnoval 119 studentů Ekonomické fakulty Univerzity Mateja Béla v Banské Bystrici (viz tab. 1). Vzhledem ke skutečnosti, že dotazováni byli studenti 3 ekonomických fakult vybraných regionů, nelze výsledky chápat jako platné pro celou populaci studentů ekonomicky orientovaných českých a slovenských VŠ. Výzkum přináší orientační informaci, která může být východiskem pro další, extenzivnější výzkumy (zejména pokud jde o výzkumné výsledky získané na základě kvalitativních dat).

Ke sběru výzkumných dat bylo použito písemné dotazování. Dotazník zahrnoval jednak uzavřené otázky založené na využití posuzovacích škál, jednak otevřené otázky použité za účelem získání volné výpovědi respondentů. Při zpracování dat kvantitativního charakteru byly pro český a slovenský soubor vypočteny základní statistické údaje (absolutní a relativní četnosti, průměry a SD) a prostřednictvím testu chí kvadrát byla zjištěna statistická významnost rozdílů. Odpovědi na volné otázky zahrnuté v dotazníku byly kategorizovány a porovnány.

2.1 Míra hrdosti mladých Čechů a Slováků na svůj národ

Míra hrdosti respondentů na svůj národ byla zjišťována prostřednictvím pětistupňové škály s krajními variantami „určitě jsem hrdý/á“ a „určitě nejsem hrdý/á“. Výsledky dokumentuje tab. 2.

Jak je z tabulky patrné, výsledky naznačují vyšší míru hrdosti na svůj národ u slovenských

Tab. 1 Složení zkoumaného souboru z hlediska národnosti a pohlaví.

	Češi		Slováci	
	n	%	n	%
Ženy	71	53	60	50,4
Muži	63	47	59	49,6
Celkem	134	100	119	100

Zdroj: vlastní práce.

Tab. 2 Míra hrdosti na svůj národ.

Jste hrdý/á na to, že jste Čech/Slovák ?	Určitě ano		Spíše ano		Necítím se hrdý/á, ale necítím ani hanbu (moje citění je neutrální)		Spíše ne		Určitě ne	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Češi	39	28,9	54	40,0	39	28,9	3	2,2	0	0,0
Slováci	45	37,8	47	39,5	23	19,3	3	2,5	1	0,4

Zdroj: Lukášová, Onderufová Volanská, 2011.

respondentů. Zatímco z českých respondentů je určitě hrdých na to, že jsou Češi, cca 29% (přičemž neutrální odpověď uvedlo rovněž 29%), ze Slováků je určitě hrdých na to, že jsou Slovinci, cca 38% respondentů (neutrální odpověď uvedlo 19% respondentů). Statistická významnost rozdílu však zjištěna nebyla (Lukášová, Onderufová Volánská, 2011).

2.2 Míra identifikace s vybranými regionálními celky

Za účelem zjištění míry blízkosti vztahu respondentů k regionu, ze kterého pocházejí, k jejich zemi a k Evropě jako celku byla použita grafická škála. Respondentům byla u každé otázky předložena úsečka o délce 10 cm, kde 0 znamenalo žádný vztah (tj. že respondent se s daným celkem naprosto neidentifikuje) a 10 maximálně blízký vztah (tj. že respondent se s daným celkem plně identifikuje). Úkolem respondentů bylo na každé úsečce označit místo vyjadřující míru blízkosti jejich vztahu k danému celku. Změřením délky vyznačené úsečky byly získány hrubé skóry, na základě nichž byly vypočteny průměrné skóry odpovědi na škále 1–10. Výsledky jsou uvedeny v tab. 3.

Jak je z tabulky patrné, dotazovaní respondenti obou zemí se v největší míře identifikují s regiony,

ze kterých pocházejí, o něco méně pak se svou zemí a Evropou. Rozdíly průměrných skóre (u jednotlivých regionálních celků) jsou nižší u Slováků, což by mohlo naznačovat, že Slovinci jsou více než Češi vázání k více entitám. Statistická významnost rozdílů mezi odpověďmi Čechů a Slováků však ani v tomto případě zjištěna nebyla (Lukášová, Onderufová Volánská, 2011).

2.3 Názory mladých Čechů a Slováků na vstup do EU

Jak je patrné z tab. 4, vstup své země do EU vnímají jako dobrý krok podstatně častěji slovenští respondenti (90%) než respondenti čeští (72%). Rozdíl je statisticky významný na hladině 0,01.

2.4 Názory na dopad vstupu ČR/SR do Evropské unie

Za účelem zjištění názorů českých a slovenských studentů na důsledky vstupu ČR/SR do Evropské unie byla respondentům položena otázka „Jaký dopad měl podle Vašeho názoru vstup ČR/SR do EU na život Čechů/Slováků?“. Odpovědi respondentů na danou otázku byly kategorizovány, přehled odpovědí je uveden v tab. 5. Vzhledem k tomu, že respondenti často uváděli více odpově-

Tab. 3 Míra blízkosti vztahu k regionálním celkům – průměrné skóry.

	Češi		Slovinci	
	M	SD	M	SD
Míra blízkosti vztahu k regionu	7,2	2,2	7,7	1,8
Míra blízkosti vztahu k ČR/SR	6,5	2,2	7,4	1,8
Míra blízkosti vztahu k Evropě	6,3	2,1	7,4	2,2

Zdroj: Lukášová, Onderufová Volánská, 2011.

Tab. 4 Názory respondentů na vstup ČR/SR do EU (v %).

Považujete vstup ČR/SR do EU za dobrý krok ?	Určitě ano		Spíše ano		Nevím, nedovedu posoudit		Spíše ne		Určitě ne	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Češi	32	23,9	64	47,8	15	11,2	20	14,9	3	2,2
Slovinci	47	39,5	60	50,4	9	7,6	3	2,5	0	0,0

Zdroj: Lukášová, Onderufová Volánská, 2011.

Tab. 5 Konkretizace charakteru dopadu vstupu do EU.

Kategorie	n	Češi	Slovinci
		Specifikace	Specifikace
Volný pohyb osob a jednodušší cestování	51	Otevření hranic (8), volný pohyb osob (20), snadnější a pohodlnější cestování (20), více možností kontaktů (2) a rozvoje díky cestování (1)	34
Pracovní a studijní příležitosti	27	Pracovní místa/ otevření pracovního trhu (10), více pracovních příležitostí (9), rozšíření studijních a pracovních možností (5), možnost studia v zahraničí (4)	33

Kategorie	Češi		Slováci	
	n	Specifikace	n	Specifikace
Rozvoj obchodu	19	Volný pohyb zboží (6), více možností a lepší podmínky pro export/import (8), rozvoj obchodu (4), dopady v oblasti podnikání (1)	36	Otevření trhů (2), volný pohyb zboží (4), rozvoj zahraničního obchodu (4), rozšíření možností podnikání (3), rozvoj ekonomiky (10), zlepšení ekonomických podmínek (2), otevřenost ekonomiky (1), větší konkurence (2), více zboží a služeb (1), ulehčení obchodování díky přijetí Eura (2), stabilnější měna (1), vyšší konkurenceschopnost (1), příliv investic (3)
Dotace, příliv financí	37	Dotace (11), čerpání z fondů (tedy rozvoj a možnost realizace projektů) (14), finanční podpora ze strany EU/více financí (6), dotace pro méně rozvinuté oblasti ČR (1), výstavba nových silnic za pomoci dotací (1), dotace na životní prostředí (1), příliv financí do obcí / rozvoj venkova díky dotacím (3)	19	Dotace (5), granty (1), čerpání z fondů (tedy rozvoj a možnost realizace projektů) (10), finanční podpora ze strany EU/více financí (1), pokud se naučíme využívat eurofondy, můžeme dříve stabilizovat slabší regiony (2)
Nové normy a zákony	19	Neutrální vyjádření: nové normy/zákony (5), nové zákony a předpisy (1), více nařízení a regulací (2) Negativní vyjádření: nutnost reorganizace již zavedených praktik (1), nesmyslná nařízení a směrnice (4), nutnost splňovat požadavky EU (diktování co máme vyrábět, jak), zejména v zemědělství (1), nové zákony a předpisy, jimž je nutno se podřídit (1) finančně zatěžující nařízení (nutná drahá provozní opatření) (2), omezující nařízení (1) Pozitivní vyjádření: lepší legislativa (1)	3	Neutrální vyjádření: nové normy/ zákony (2) Negativní vyjádření: 0 Pozitivní vyjádření: sjednocení práv v rámci EU (1)
Přijetí Eura	–	–	3	Přijetí Eura (3)
Omezování zemědělství	4	Degradace zemědělství (musíme dovážet, co jsme schopni sami vyprodukovat) (1), zemědělství musí dodržovat nesmyslné normy (1), zhoršení situace v zemědělství (1), snížení konkurenceschopnosti našich zemědělců (1)	3	Snížení konkurenceschopnosti našich zemědělců (1), regulace zemědělské produkce zapříčiňuje závislost SR na jiných státech (1), likvidace zemědělské výroby (1)
Omezení svobody a možnosti vlastního rozhodování	16	Jisté omezení svobody (4), částečná ztráta svobody až hrozba ztráty úplné samostatnosti (2), ztráta suverenity (2), závislost na vůli EU (3), EU Čechy jenom komanduje a zakazuje vše, co fungovalo (1), EU diktuje podmínky a zasahuje do vnitřního chodu státu (2), omezení ve vlastním rozhodování (2)	6	Omezení v různých oblastech (1), určitá ztráta národní identity (1), silný vliv jiných kultur (1), povinnost podřízovat se jiným (1), vzdání se některých práv (1), EU rozkazuje SR, co a kolik může vyrábět, čímž brzdí její rozvoj (1)
Spolupráce s ostatními zeměmi	5	Spolupráce s ostatními zeměmi (1), možnost spolupráce na nákladných projektech (1), vědecká spolupráce, rozvoj vědy a výzkumu (2), uvědomění si občanů, že je třeba spolupracovat s ostatními (1)	8	Spolupráce s ostatními zeměmi (6), větší internacionalizace (2)
Vzájemné poznávání a sblížení kultur	7	Více poznáváme ostatní národní kultury (1), sblížení kultur (3), uvědomění si, že ČR je součástí Evropy jako celku (1), učení nových jazyků (1), zvýšilo se povědomí občanů o ostatních evropských státech a jejich obyvatelích (1)	4	Více poznáváme ostatní národní kultury (2), SR sa stala otevřenou zemí (1), sblížení kultur (1)
Zviditelnění ČR/SR	5	Větší možnosti prosazení Čechů ve státech EU (1), lepší možnosti v oblasti zahraniční politiky (větší možnost něco prosadit) (1), lepší prezentace ČR v Evropě (1), lepší povědomí o ČR v zahraničí (1), zvýšení prestiže (1)	8	Respektování názoru SR (1), zviditelnění SR v jiných částech světa (6), možnost ukázat, že SR dokáže jít dopředu i bez ČR (1)

Kategorie	Češi		Slováci	
	n	Specifikace	n	Specifikace
Jistota, bezpečnost	11	Jistota pomoci v případě nouze/ krize (3), jistá stabilita ČR (1), bez vstupu do EU by to ČR mohla zabalit (malý stát) (1), soudržnost – pomoc (rozvoj) (1), začlenění do Evropy (2), víra v lepší budoucnost díky integraci (1), zvýšení bezpečnosti (2)	13	Možnost spolehnout se na velké země (1), větší pocit bezpečí (1), příslušnost k silnému společenství (6), podržení v době krize díky Euru (5)
Jiné	12	Negativní např.: vyšší i kriminalita (1), rozšíření mafie k nám a naopak (1), přibýlo byrokracie a úředníků (1), zdražování (2), příliv imigrantů (1), pokles některých druhů hospodářství (1) Pozitivní např.: možnost srovnání s jinými evropskými zeměmi Čechy inspiruje a nutí rozvíjet (1), naučili jsme se prosazovat své hospodářské potřeby (1), získali jsme větší možnost rozvoje – možnost stát se součástí vyspělé západní ekonomiky (1), více zboží na trhu (2) aj.	15	Negativní např.: příliv imigrantů (1), pokles některých oblastí hospodářství (1) Pozitivní např.: zkvalitnění života (3), zvýšení životní úrovně (3), možnost srovnání s jinými evropskými zeměmi (3), větší ochrana životního prostředí (1), rozvoj zaostalých regionů (1), větší stabilita a jistota (1), možnost rozvoje (1)

Zdroj: vlastní práce.

Tab. 6 Hodnocení dopadu vstupu do EU.

Kategorie	Češi		Slováci	
	n	Specifikace	n	Specifikace
Žádný/ minimální dopad	6		9	
Pozitivní	11	Pozitivní (2), do jisté míry kladný (2), nejspíše zvýšení životní úrovně (3), život Čechů se zlepšil díky dotacím (2), život Čechů se zlepšil díky dotacím, ale na druhé straně nejsme iniciativní, spoléháme na EU (1), pozitivní – rozvoj prakticky všeho díky dotacím, pozitivní – podpora ČR v oblasti vzdělanosti, kultury a ekonomiky (1)	16	Pozitivní (8), zvýšení životní úrovně (6), zlepšení podmínek všeobecně (1), vyšší platy (1)
Negativní	3	Negativní (3)	18	Negativní (1), problém přijetí Eura u starších lidí (2), zvětšení rozdílů v životní úrovni (3), vyšší ceny (7), migrace lidí až rozpad rodin (1), rizika v případě problémů celé EU (2), vyšší závislost na jiných zemích (2)
Vnímání kladů i záporů	10	Spousty nových přísných norem neulehčuje život, ale zkvalitňuje produkty a prostředí, v němž žijeme (1), v něčem výhody, v něčem nevýhody – čerpáme výhody, ale také musíme hodně platit a podřizovat se (všelijaké kvóty apod.) (1), podřizování se nadnárodním organizacím – může být + i –, klady i záporny (8)	1	Dopad smíšený. Sice jsme získali určité výhody, ale na druhé straně v mnohých podstatných věcech se musíme řídit evropskými směrnicemi, i když jsou pro nás nevýhodné (1)
Nevím	3		0	

Zdroj: vlastní práce.

dí (spadajících do více kategorií), jsou v tabulce uvedeny absolutní četnosti odpovědí jednotlivých kategorií.

Jak je z tab. 5–6 patrné, čeští respondenti vnímají dopad vstupu ČR do EU nejčastěji v možnosti volného pohybu a zjednodušení cestování (51 odpovědí),

v přílivu dotací (37 odpovědí) a ve studijních a pracovních příležitostech (27 odpovědí). Sloveňští respondenti vidí dopad nejčastěji v rozvoji obchodu (36 odpovědí), ve volném pohybu a zjednodušení cestování (34 odpovědí) a v pracovních a studijních příležitostech (33 odpovědí).

Srovnáme-li četnosti odpovědí Čechů a Slováků, je zjevné, že čeští respondenti častěji poukazují na důsledky vstupu do EU v podobě nových norem a zákonů a také častěji uvádějí omezení svobody a možnosti vlastního rozhodování Čechů.

Vzhledem k tomu, že někteří respondenti měli tendenci na otázku „Jaký dopad měl podle Vašeho názoru vstup ČR/SR do EU na život Čechů / Slováků?“ odpovídat hodnocením pozitivnosti či negativnosti důsledků tohoto kroku, byly tyto odpovědi rovněž kategorizovány. Pověšimout si lze – s vědomím omezenosti vypovídací hodnoty

tohoto srovnání – že více slovenských respondentů poukázalo na negativní důsledky vstupu do EU, zatímco u Čechů jsou ve srovnání se Slováků častější odpovědi naznačující vnímání kladů i záporů.

Vedle otázky týkající se dosavadních důsledků vstupu ČR /SR do EU pro život občanů jednotlivých zemí byli respondenti dotázáni také na to, co od členství ČR/SR ve Evropské unii očekávají do budoucna. Jednotlivé kategorie odpovědí respondentů, konkrétní specifikace odpovědí a jejich četnosti dokumentuje tab. 7.

Tab. 7 Co respondenti do budoucna od členství ČR/SR v EU očekávají.

Kategorie	Češi		Slováci	
	n	Specifikace	n	Specifikace
Zlepšení ekonomické situace	24	Zlepšení ekonomické situace (6), hospodářský růst/rozvoj (16), snížení vládního dluhu (1), ekonomickou stabilizaci (1)	53	Zlepšení ekonomické situace (5), hospodářský růst/rozvoj (13), rozvoj zaměstnanosti (10), více pracovních příležitostí (4), ekonomickou stabilizaci (2), rozvoj ekonomiky (2), příliv zahraničních investorů (4), rozvoj konkurenceschopnosti (4), otevření trhu práce v zahraničí (4), finanční stabilita (2), volný pohyb kapitálu (1), posílení SR na evropském trhu (1), stabilní vývoj (1)
Zlepšení životní úrovně	14	Zlepšení životní úrovně (8), přiblížení životní a ek. úrovně ostatním silným členům (3), srovnatelná úroveň států EU (1), ČR se bude snažit vyspělostí ekonomiky vyrovnat vyspělým státům (1), srovnání výše platů (1)	60	Zlepšení životní úrovně (25), rozvoj regionů (5), rozvoj SR (8), přiblížení životní a ek. úrovně ostatním silným členům (6), zlepšení sociálních služeb(2), více sociálních výhod (1), zlepšení životních podmínek v SR(8), využívání výhod plynoucích z členství (1), srovnání výše platů (2), vyšší platy (1), budování infrastruktury (1)
Finanční pomoc/dotace	13	Finanční pomoc v případě potřeby (5), finanční dotace (4), pomoc při řešení problémů (1), podporu podnikání (1), podporu malého a středního podnikání(1), podporu regionálních programů (1)	17	Finanční pomoc v případě potřeby (4), finanční dotace (10), financování rozvoje infrastruktury a cestovního ruchu (2), podporu podnikání (1)
Bezpečí/jistota/stabilita	12	Větší bezpečí (2), jistotu (2), že budeme držet pospolu např. i ve válce (1), zajištění stability/stabilizaci (6), evropskou stabilitu a soudržnost (1)	8	Zlepšení mezinárodních vztahů (3), větší bezpečí (1), ochrana (1), zajištění stability/stabilizaci (1), pomoc silných zemí při řešení problémů (2)
Větší vliv ČR/SR	8	Že ČR bude moci mít v EU větší vliv (2), větší respekt ostatních států vůči ČR (2), větší nasloucháním názorům ČR (1), zlepšení postavení ČR (1), větší možnost se prosadit (1), zkvalitnění prosazování potřeb ČR (1)	12	Rozvoj politické moci a národní identity v zahraničí (1), že SR bude moci mít v EU větší vliv (2), větší respekt ostatních států vůči SR (3), zlepšení postavení SR v EU (3), zviditelnění země (3)
Prohloubení spolupráce	6	Prohloubení spolupráce s vyspělými členskými zeměmi (1), širší ekonomická spolupráce (1), ještě větší a užší spolupráci (3), integrace do Evropy (1)	7	Prohloubení spolupráce s vyspělými členskými zeměmi (2), silnější spolupráce (4), vyšší míra integrace do Evropy (1)
Sjednocení	6	Jednotu (1), nalezení společného stanoviska v zahr. politice (1), větší soudržnost a pomoc (1), jednotnost v klíčových otázkách EU (2), hlubší harmonizaci politik (1)	2	Solidarita (1), jednota (1)

Kategorie	Češi		Slováci	
	n	Specifikace	n	Specifikace
Lepší možnosti	9	Možnosti lepších pracovních nabídek i ze zahraničí (7), lepší možnosti pro studium (1), lepší možnosti pro obchod (1)	5	Možnosti lepších pracovních nabídek i ze zahraničí (4), lepší možnosti pro obchod (1)
Rovné podmínky	3	Zrovnoprávnění příležitostí (1), rovné podmínky (1), partnerství členů na stejné úrovni (1)		
Zavedení Eura	11	Zavedení Eura (5), sjednocení měny (5), zavedení Eura, ale nelíbí se mi to (1)	1	Zavedení Eura ve všech zemích (1)
Nezavedení Eura	4	Nezavedení Eura (2), jen doufám, že nebude platba v eurech (1), opatrné rozhodnutí ohledně přijetí společné měny (1)	0	
Omezování	10	Omezování pravomocí států (2), zasahování do vnitřní politiky (1), snaha měnit bez důkladné analýzy situace, vnucování rozhodnutí (1), direktivní přístup EU ve stále více oblastech (1), omezení suverenity (1), omezování národní svébytnosti (1), ztrátu identity národa (1), snaha zavést Euronárod (1), prohloubení integrace, ale nepovažují to za pozitivní (1)	3	Menší samostatnost (1), omezování pravomocí občanů SR (1), ztráta možnosti rozhodování o důležitých věcech, protože nám budou diktovány shora (1)
Problémy, nic dobrého	10	Bojím se (1), nic dobrého (3), problém (1), problém měny (1), problémy a omezení (1), raději už nic (spíše se obávám, že přijdeme o další národní řemesla, potraviny) (1), nic – jen placení dluhů jiných států (1), zmatky a byrokracie (1)	3	Nic pozitivního (1), totální konec domácího hospodářství – hlavně zemědělství (1), přetrvávající problémy se stabilitou měny (1)
Nic/nic zásadního	13		5	
Jiné	16	Evropská unie mi nepřijde jako stabilní celek (1), očekávám rozpad EU (2), Že co nejrychleji z EU zase vystoupíme (1), Začneme více platit než dostávat (3), dopad dluhové krize (1), zpřísnění fiskální politiky (1), nerozrůstání EU o další státy (1), zjednodušení byrokracie (1), nárůst byrokracie (3), správné vedení k demokracii (1), snižování rasové nenávisť (1) a jiné	13	Snížení korupce a odstranění klientelizmu (1), zlepšení soudnictví (2), žádná byrokracie (1), rozvoj vědy, techniky a výzkumu (3), rozvoj vzdělávání (1), přibližování kvality vysokého školství v EU (1), rozvoj zdravotnictví (1), vymožitelnost práva (1), učení se z chyb, které udělaly jiné členské státy (1), svoboda a volnost (1)

Zdroj: vlastní práce.

Tab.7 dokumentuje, že slovenští respondenti očekávají od členství v EU především zvýšení životní úrovně (60 odpovědí) a zlepšení ekonomické situace slovenských obyvatel (53 odpovědí). U českých respondentů je pořadí nejméně frekventovaných odpovědí obdobné jako u slovenských respondentů, počty odpovědí jsou ovšem ve srovnání se Slováků podstatně nižší. Soudíme-li pak podle četností odpovědí v kategorii „omezování (10 odpovědí u Čechů, 3 u Slováků) a „očekávám problémy, nic dobrého“ (10 odpovědí u českých respondentů, 3 u slovenských), zdá se, že postoj českých studentů ekonomicky orientovaných VŠ k EU a přínosu členství své země v EU je častěji skeptický a negativní.

Diskuse

Výsledky našeho výzkumu naznačují, že míra celkové hrdosti na svůj národ je u slovenských studentů ekonomicky zaměřených VŠ vybraných regionů vyšší než u českých a že studenti obou zemí se v největší míře identifikují s regiony, ze kterých pocházejí, o něco méně pak se svou zemí a Evropou. Slováci jsou pak patrně více než Češi vázání k více entitám. Uvedená zjištění je však třeba chápat spíše jako předběžná, vyžadující prověření, neboť statistická významnost rozdílů zjištěna nebyla.

Vstup své země do EU vnímají jako dobrý krok podstatně častěji slovenští respondenti než

respondenti čeští (statistická významnost rozdílu byla prokázána). Přínos vstupu vnímají jak čeští tak slovenští studenti především v možnosti volného pohybu a zjednodušení cestování a ve studijních a pracovních příležitostech. Zatímco slovenští studenti vidí dále dopad především v rozvoji obchodu, Češi ho spatřují především v přílivu dotací.

Očekávání obou skupin studentů spojená s členstvím v EU směřují především k budoucímu zvýšení životní úrovně a zlepšení ekonomické situace obyvatel. U Slováků je však toto očekávání mnohem frekventovanější a výraznější.

Odpovědi kvalitativního charakteru naznačují, že postoj českých studentů k přínosu členství své země je v kontextu národní identity skeptičtější než postoj Slováků. Čeští studenti v o něco větší míře vnímají členství jako omezení svobody rozhodování Čechů a častěji než slovenští studenti očekávají negativní důsledky členství v EU.

Výzkumů, se kterými by bylo možné prezentované výzkumné výsledky srovnávat, není mnoho. Ke srovnání s národní hrdostí Čechů a Slováků jsou k dispozici výsledky výzkumu Sociologického ústavu AV ČR (Vlachová, Řeháková, 2004). Tento výzkum měřil národní hrdost v konkrétních oblastech. Bylo zjištěno, že Češi jsou nejčastěji hrdí (resp. velmi hrdí a poměrně hrdí) na historii své země (90,9%), na umění a literaturu (84,6%) a na výkony ve sportu (72,0%). Naopak nejméně často jsou Češi hrdí a velmi hrdí na systém sociálního zabezpečení (18,2%), ozbrojené síly (18,4%) a zacházení se všemi skupinami obyvatel (20,1%). Slováci jsou nejčastěji hrdí (velmi hrdí a poměrně hrdí) na tytéž oblasti a ve stejném pořadí, nicméně zjištěné procentuální míry jsou nižší: historie národa (81,3%), umění a literatura (78,7%), výkony ve sportu (69,6%). Nejméně často je dle provedeného výzkumu hrdost Slováků spojena s následujícími oblastmi: politický vliv ve světě (18,5%), fungování demokracie (21,5%), systém sociálního zabezpečení (22,2%).

Patrně nejaktuálnější empirické údaje týkající se České republiky přináší výzkum provedený Centrem pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu v dubnu 2013 (Hodnocení dopadů členství v EU – duben 2013, CVVM SÚ AV ČR, 2013). Toto šetření reprezentativní pro obyvatelstvo ČR od 15 let zahrnuje 1049 respondentů, kteří byli požádáni o posouzení dopadu členství v EU na svou vlastní životní úroveň a také na vybrané oblasti veřejného života.

Ukázalo se, že ve všech sledovaných oblastech s výjimkou zemědělství velká část dospělých obyvatel ČR nevidí ani pozitivní ani negativní dopady,

a také, že ve většině oblastí je podíl nepříznivých hodnocení vyšší, než podíl hodnocení příznivých. Tendenci vnímat dopady členství pozitivněji mají přitom obecně lidé mladší a s vyšším vzděláním.

Respondenti v našem výzkumu odpovídali na obdobný dotaz (otázka zněla „Jaký dopad měl podle Vašeho názoru vstup ČR/SR do EU na život Čechů/Slováků?“). Z analýzy odpovědí je patrné, že čeští respondenti mají ve značné míře (častěji než Slováci) tendenci vnímat klady i záporny, popř. uvádět neutrální odpovědi či odpověď nevím, zatímco Slováci uváděli častěji než Češi jednoznačné odpovědi – buď kladné nebo negativní (příčemž zejména jednoznačně negativní názor na dopad vstupu do EU na život obyvatel země se u slovenského souboru vyskytoval frekventovaněji než u českého). Z odpovědí českých studentů je naopak patrná skepse spojená s prožíváním své národní identity a s pocitem ohrožení svébytnosti Čechů.

Pokud jde o národní identitu, výsledky našeho výzkumu lze srovnat s výsledky výzkumu národní identity realizovaného v jedenácti evropských zemích (Vlachová, Řeháková, 2004b). Podle zmíněného výzkumu se populace zkoumaných zemí nejvíce identifikují s národním státem. V některých analyzovaných zemích je tato identita komplementární s jinými teritoriálními identitami, v jiných zemích – Německu, Maďarsku, Itálii, Norsku a České republice – naopak lokální a teritoriální identita vstupuje do konkurence s identitou národní a kosmopolitní (evropskou). Nejvíce se s daným státem a zároveň s Evropou identifikují Maďaři, jako vlašští patrioti a vlašští Evropané se dle citovaného výzkumu národní identity projeví Britové. Španělé se naopak vyznačovali velmi silnou lokální a regionální identitou.

Populace České republiky nepředstavuje podle výsledků citovaného výzkumu žádný extrém, naopak se jeví spíše jako průměrná, přičemž teritoriální identitou, definicí obrazu národa a mírou patriotismu či šovinismu se česká populace velmi podobá populaci slovenské. Podle výsledků našeho výzkumu je národní identita u studentů obou zemí v podstatě komplementární s identitou evropskou (ve zjištěné míře identifikace s uvedenými celky byl u Čechů identifikován malý rozdíl, u Slováků žádný). Výsledky ovšem naznačují, že mladí vysokoškoláci (zejména čeští) se, jak již bylo výše uvedeno, nejvíce identifikují se svými regiony.

Na aktuální problémy mladé generace ČR byl zaměřen výzkum postojů a názorů mladých lidí probíhající v roce 2006 a zaměřený především na mládež a zdraví, mládež a volný čas, mobilitu mládeže, mládež a životní prostředí a mládež a vstup ČR

do EU (Štursová, Bocan, 2006). Respondenty bylo 1633 mladých lidí ve věku 15–26 let, a to ve všech krajích České republiky, přičemž získaná data jsou vzhledem k výběru a velikosti vzorku považována za reprezentativní. Dotazovány byly tři skupiny mladých lidí, a to studenti středních škol a (středních) odborných učilišť, dále studenti vysokých škol, vyšších odborných škol a jiného pomaturitního studia a konečně nestudenti, tedy pracující i nezaměstnaní.

Jedním z cílů tohoto výzkumu bylo zjistit postoje a vztah mladých lidí k Evropské unii. Respondenti byli dotazováni, jaké změny pocítili po vstupu České republiky do Evropské unie. Nejvíce z nich (88,2%) vyjádřilo souhlas s tvrzením, že vstup ČR do EU v květnu 2004 přinesl rozšíření studijních a pracovních možností v zahraničí, 63% se domnívalo, že lidé více navštěvují země EU, a 57,5% dotázaných věřilo, že se postupně zvyšuje životní úroveň. Ovšem 62,4% respondentů nesouhlasilo s tím, že by vstup ČR do EU přinesl obecně větší zájem mladých lidí o politické dění a 53% se domnívalo, že od vstupu do EU není věnována zvýšená pozornost rovnoprávnosti mužů a žen.

Pokud se týká očekávání spojených se vstupem do EU, převážná většina respondentů žádná očekávání neměla nebo ještě nevěděla, zda se jim naplní či nikoliv. U otázky, zda se respondent/ka ocitl/a někdy v situaci, kdy pro ně členství v EU bylo výhodou nebo naopak nevýhodou, téměř 80% dotázaných nevedlo žádnou odpověď, 20% popsalo nějakou výhodu, kterou sami pocítili v určité situaci a necelá 2% uvedla nevýhodu.

Naprostá většina uvedených výhod se týkala cestování, obecně či konkrétně. Zmiňovány byly nejčastěji tyto výhody: přechod hranic bez pasu, bezvízový styk, rychlejší odbavování na letišti apod. Další často zmiňovanou výhodou byla možnost práce a studium v EU a výměnné pobyty. Méně často byla zmiňována jednotná měna v EU, dále přísun peněz z EU a jeden respondent zmínil lékařské ošetření v EU.

Nevýhody byly nejčastěji uváděny tyto: zdražování a nová státní maturita a příliš mnoho pravidel a regulací ztěžujících život. Přání vycestovat do zahraničí za prací či studiem má téměř 63% 15–18ti-letých a o více než 22% méně 23–26ti-letých – podle autorů výzkumu se tedy jedná spíše o studenty středních a vysokých škol, méně pak o pracující a nezaměstnané. Z nabízené škály důvodů byly nejčastěji uváděny důvody naučit se jazyk (98,3%) a získat nové zkušenosti (98,4%), významnou motivací pro cestu do zahraničí se ukázala být také touha vydělat si více peněz (96,7%).

Nejméně vybranými důvody pak byly tyto: zdonalil se v profesi (rozhodně ne + spíše ne zvolilo

13,3%) a získat nové přátele (rozhodně ne + spíše ne zvolilo 12,7%).

Výsledky výše uvedeného výzkumu jsou ve shodě s údaji z našeho výzkumu tam, kde čeští respondenti také uvádějí jako dopad vstupu ČR do EU nejčastěji možnosti volného pohybu a zjednodušení cestování (38,1%), dále pak příliv dotací (27,6%) a studijních a pracovních příležitostí (20,1%). Podobně slovenští respondenti vidí dopad nejčastěji v rozvoji obchodu (30,2%), ve volném pohybu a zjednodušení cestování (28,6%) a v pracovních a studijních příležitostech (27,7%). Ze srovnání ovšem vyplývá, že ekonomicky vzdělaní respondenti z našeho výzkumu více než jiní akcentují ekonomickou stránku dopadů spojených s členstvím v EU: příliv dotací (u českých respondentů na 2. místě v pořadí výhod) a rozvoj obchodu (u slovenských respondentů na 1. místě v pořadí výhod).

S citovaným výzkumem z dubna 2013, který potvrdil, že tendenci vnímat dopady členství pozitivněji mají obecně lidé mladší a s vyšším vzděláním, do určité míry korespondují uvedená zjištění z roku 2006 týkající se mladých lidí ve věku 15–26 let.

Závěr

Celkově výsledky našeho výzkumu naznačují, že podobně jako u respondentů ve výše citovaných výzkumech postoje studentů zkoumaných ekonomicky orientovaných fakult vůči členství v EU souvisejí na jedné straně s vnímáním ekonomických přínosů a přínosů pro osobní rozvoj a uplatnění na trhu práce, na druhé straně pak s prožíváním osobní identity utvářené v kontextu historického vývoje dané země. Nejde tedy pouze o výsledek racionální kalkulace založené na porovnání přínosů a nákladů – výsledky naznačují, že i u generace mladých, ekonomicky vzdělaných lidí, kteří vyrůstali v nových podmínkách, se uplatňuje emocionální citění spojené s prožíváním jejich národní identity.

Možnost zobecnění výsledků výzkumu je limitovaná velikostí a složením zkoumaného souboru respondentů. Prezentované výsledky výzkumu je proto třeba chápat jako orientační, vstupní poznatky, které mohou posloužit jako východisko pro další, extenzivnější výzkumy.

Prezentovaný výzkum ovšem přináší poznatky kvalitativního charakteru, které mohou být mj. východiskem pro následnou tvorbu dotazníků. Kvalitativní zpracování bylo provedeno u dat získaných od (z pohledu kvalitativního výzkumu) značného vzorku respondentů, a to při komparaci odpovědí respondentů dvou zemí. Zatímco kvantitativní

výzkumy zaměřené na národní identitu a její souvislosti jsou pravidelně realizovány prostřednictvím ISSP (International Social Survey Programme), výzkumné studie zaměřené na poznání a pochopení myšlení a národního citění současných mladých lidí jsou prováděny sporadicky. Získání hlubších

výpovědí respondentů vztahujících se k prožívání národní identity představuje proto výzvu pro možnost zachycení vývoje národní identity v kontextu měnících se podmínek, a tedy i výzvu pro další směřování výzkumu v dané oblasti.

Literatura

- Adler, N. (1991). *International Dimensions of Organizational Behavior*. Boston: PWS-KENT Publishing Company.
- Bahna, M., Piscová, M., Tižik, M. (2009). Shaping of national identity in the processes of separation and integration in central and eastern Europe. In: Haller, M., Jowell, R., Smith T. W. (Eds.): *Charting The Globe. The International Social Survey Program, 1985–2005*. Routledge, New York.
- Brodbeck, F. C. et al. (2000). Cultural Variation of Leadership Prototypes. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 73, s. 1–29.
- De Vries, C. E., Van Kersbergen, K. (2007). Interests, Identity and Political Allegiance in the European Union. *Acta Politica*, 42, s. 307–328. Dostupné z: <http://www.palgrave-journals.com/ap/journal/v42/n2/abs/5500184a.html>.
- Đurica, S. M. (2010). *Národní identita a jej historický profil v Slovenskej spoločnosti*. Bratislava: Lúč, 56 s.
- Gancel, CH., Rodgers, I., Raynaud, M. (2002). *Successful Mergers, Acquisitions and Strategic Alliances*. London: McGraw-Hill, 228 s.
- CVVM SÚ AV ČR. (2013). *Hodnocení dopadů členství v EU – duben 2013. Tisková zpráva*. [online] [cit. 2013-07-01]. Dostupné z: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/content2/content/documents/c1/a7013/f3/pm130517.pdf>.
- RU.CZ. *Jací jsme Češi? Průzkum o národní identitě*. [online] [cit. 2013-08-10]. Dostupné na <http://www.irucz.ru/pda/cz/zpravy/1/102000000000-ceska-republika/000-0-109-socialni-oblast/23818-jaci-jsme-cesi-pruzkum-o/>.
- Kalvodová, B. (2011). *Národní identita současně mladé generace Čechů*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 43 s.
- Lukášová, R. (2009). Intercultural Characteristics of European Nations. In: *Konsument – Gospodarstwo domowe – Rynek – POLSKA – EUROPA*. Katowice: Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamieckiego v Katowicach, s. 185–209.
- Lukášová, R., Onderufová Voľanská, Z. (2011). L'Identité des jeunes Tchêques et Slovaques (dans le cadre de deux décennies depuis la division de la Tchecoslovaquie et de l'adhésion à l'Union européenne). In: *L'UE et ses rapports au monde. Perte de statut international ou emergence d'un nouveau modele de croissance « Made in Europe » ?* Grenoble: l'Université Pierre Mendes France de Grenoble.
- Lukášová, R. (2010). *Organizační kultura a její změna*. Praha: Grada Publishing, 240 s.
- Marks, G., Hooghe, L. (2003). National identity and support for European integration. *Working paper. Veröffentlichungsreihe der Abteilung Demokratie: Strukturen, Leistungsprofil und Herausforderungen des Schwerpunkts Zivilgesellschaft, Konflikte und Demokratie*. No. SP IV 2003-202. <http://hdl.handle.net/10419/49727>.
- Mead, R. (2005). *International management. Cross-cultural dimensions*. Carlton: Blackwell Publishing, 454 s.
- Pérez-Nievas, S., López, T. M. (2011). National Identity and Attitudes towards the EU. In: *1st European Conference on Comparative Electoral Research*, s. 1–25. Dostupné z: <http://true-european-voter.eu/eccer1>.
- Podoba, J. (2009). *Národní identita a kultura, národní a štátné záujmy*. Bratislava: Historický ústav SAV, s. 49–58.
- Štursová, T., Bocan, M. (2006). Aktuální problémy mladé generace ČR. Závěrečná zpráva. Praha: MŠMT NIDM. Dostupné z: <http://www.vyzkum-mladez.cz/zprava/1174039212.pdf>.
- Thomas, D. C. (2008). *Cross-cultural Management. Essential Concepts*. Los Angeles: SAGE Publications, 327 s.
- Vlachová, K., Řeháková, B. (2004). Česká národní identita po zániku Československa a před vstupem do Evropské unie. *Les études sociologiques*, 9.
- Vlachová, K., Řeháková, B. (2004). Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě. *Sociologický časopis*, 40(4), s. 489–508.
- Zich, F. (1999). Některé aspekty národní identity a současných integračních procesů. *Sociológia*, 31(5), s. 441–458.

Doručeno redakci: 30. 08. 2013

Recenzováno: 3. 11. 2013

Schváleno k publikování: 25. 2. 2015

doc. PhDr. Růžena Lukášová, CSc.

Masarykova univerzita
Ekonomicko-správní fakulta
Katedra veřejné ekonomie
Lipová 507/41a, 602 00 Brno
Česká republika
e-mail: lukasovar@econ.muni.cz

PhDr. Emilie Franková, Ph.D.

Vysoké učení technické v Brně
Fakulta podnikatelská
Ústav managementu
Kolejní 2906/4, 612 00 Brno
Česká republika
e-mail: frankova@fbm.vutbr.cz

Ing. Zuzana Onderufová Voľanská, Ph.D.

Bankovní institút vysoká škola SK
Katedra ekonómie, oceňovania
a spoločenských vied
Námestie slobody 3, 974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
e-mail: 22705@mail.bivs.cz